

Konstrukcija i validacija skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH

Bezjak, Borna

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:092292>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-21**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**KONSTRUKCIJA I VALIDACIJA SKALE STAVOVA PREMA UVOĐENJU EURA KAO
SLUŽBENE VALUTE U RH**

Diplomski rad

Borna Bezjak

Mentor: Doc. dr. sc. Blaž Rebernjak

Zagreb, 2022.

IZJAVA

Pod punom moralnom odgovornošću izjavljujem da sam ovaj rad izradio/la samostalno te da u njemu nema kopiranih, prepisanih ili preuzetih dijelova teksta tuđih radova koji nisu propisno označeni kao citati s navedenim izvorom iz kojeg su preneseni.

U Zagrebu, 27.5.2022.

Borna Bezjak

SADRŽAJ

UVOD.....	5
<i>Uvođenje eura u RH.....</i>	5
<i>Stavovi prema euru.....</i>	5
<i>Ranija istraživanja.....</i>	6
<i>Podrška europskoj integraciji.....</i>	8
<i>Desničarska autoritarnost.....</i>	9
<i>Struktura Skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH.....</i>	10
• <i>Likertova skala.....</i>	10
• <i>Semantički diferencijal.....</i>	11
CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE.....	12
PROBLEMI.....	12
HIPOTEZE.....	12
METODA.....	13
<i>Postupak.....</i>	13
<i>Sudionici.....</i>	13
<i>Instrumenti.....</i>	14
REZULTATI.....	17
<i>Latentna struktura Skale stavova prema uvođenju eura u RH: A) Likertova skala.....</i>	18
<i>Latentna struktura Skale stavova prema uvođenju eura u RH: B) Semantički diferencijal.....</i>	22
<i>Latentna struktura Stavova prema europskoj integraciji.....</i>	23
<i>Latentna struktura VSA skale.....</i>	25
<i>Povezanost s relevantnim konstruktima.....</i>	25
RASPRAVA.....	27
<i>Latentna struktura Skale stavova prema uvođenju eura u RH: A) Likertova skala.....</i>	27
<i>Latentna struktura Skale stavova prema uvođenju eura u RH: B) Semantički diferencijal.....</i>	28
<i>Latentna struktura Stavova prema europskoj integraciji.....</i>	29
<i>Latentna struktura VSA skale.....</i>	30
<i>Struktura povezanosti Skale stavova prema uvođenju eura u RH s validacijskim konstruktima.....</i>	31
<i>Metodološka ograničenja i preporuke za buduća istraživanja.....</i>	32
ZAKLJUČAK.....	33
LITERATURA.....	35

Konstrukcija i validacija skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH

Construction and validation of the attitude scale towards adopting the euro as the official Croatian currency

Borna Bezjak

Sažetak: Euro je službena valuta 19 država članica Europske unije. Hrvatska se pristupanjem EU obavezala prihvatiti euro kao službenu valutu i trenutno se nalazi u tečajnom mehanizmu (ERM II), poznatom kao „čekaonica za euro”. Prije preuzimanja eura Hrvatska mora barem dvije godine ostati u ERM II tijekom kojih se testira zadovoljava li Maastriške kriterije konvergencije. Cilj ovog istraživanja je konstrukcija i validacija instrumenta koji će mjeriti stavove građana RH prema uvođenju eura kao službene valute. Konstruirane su dvije skale stavova: Likertova skala i semantički diferencijal. U istraživanju je sudjelovalo 478 sudionika, od koji je 288 ženskog roda. Rezultati faktorske analize upućuju na dva faktora u podlozi instrumenta: nacionalni faktor i faktor financijskih očekivanja. Konfirmatorna faktorska analiza pruža podršku ovoj faktorskoj soluciji, te soluciji s faktorom višeg reda. Rod, dob, materijalni status, razina obrazovanja, samoprocjena informiranosti o prednostima i nedostacima uvođenja eura, podrška europskoj integraciji te desničarska autoritarnost pokazali su se statistički značajnim korelatima stavovima prema euru, dok smještaj na političkom spektru nije dosegnoo statističku značajnost.

Ključne riječi: stavovi, euro, validacija

Abstract: The euro is the official currency of 19 member-states of the European Union. When joining the EU, Croatia obliged to adopt the euro as its official currency and currently is participating in Exchange rate mechanism (ERM II), also known as “the euro waiting room”. Before adopting the euro, Croatia has to remain within ERM II at least for two years, during which is tested weather it satisfies the Maastricht convergence criteria. The goal of this research is construction and validation of the instrument which will measure the attitudes of the Croatian citizens towards adoption of the euro as the official currency. Two attitude scales were constructed: Likert scale and semantic differential. 487 participants took part in the study, 288 of whom are female. Results of the factor analysis suggest two factors underlying the instrument: national factor and financial expectations factor. Confirmatory factor analysis provides support for this factor solution, as well as the solution with a higher order factor. Gender, age, financial status, education level, self-reported level of information about advantages and disadvantages of adopting the euro, support of the european integration and right-wing authoritarianism proved themselves statistically significant correlates of the attitudes towards the euro, while political spectrum failed to reach statistical significance.

Key words: attitudes, euro, validation

UVOD

Uvođenje eura u RH

Hrvatska je 9. prosinca 2011. godine potpisala Ugovor o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji. Ugovor je stupio na snagu 1. srpnja 2013. godine čime se Hrvatska službeno pridružila političkoj i ekonomskoj uniji koja danas broji 27 država članica. Između ostaloga, Hrvatska se potpisivanjem ugovora obavezala uvesti euro kao službenu valutu i time priključiti zajednici od 19 država članica EU koje koriste euro i čine tzv. eurozonu. Jedan od ključnih koraka na putu prihvaćanja eura dogodio se 10. srpnja 2020. godine, kada je Hrvatska ušla u tečajni mehanizam (ERM II – Exchange rate mechanism), kolokvijalno poznat kao „čekaonica za euro”. Svaka država prije uvođenja eura dužna je najmanje dvije godine provesti u tečajnom mehanizmu, te unutar tog vremena tečaj nacionalne valute ne smije znatno fluktuirati u odnosu na euro (Šonje, 2019). Iako je potrebno provesti najmanje dvije godine u ERM II, stvarno vrijeme može znatno varirati. Slovenija je u čekaonici provela dvije i pol godine, Litva čak deset i pol godina, dok Danska zadržava pravo ostanka u tečajnom mehanizmu bez da ikada službeno uvede euro (Šonje, 2019). Također, prije nego što uvede euro, Hrvatska mora zadovoljiti tzv. kriterije iz Maastrichta. Oni uključuju pet pokazatelja gospodarske i ekonomske stabilnosti (kriterij inflacije, deficita proračuna, javnog duga, stabilnosti tečaja, te kamatnih stopa) koji se testiraju tijekom boravka države u čekaonici i moraju biti zadovoljeni prije nego što će država dobiti dozvolu za uvođenje eura (Šonje, 2019). Izvješće o konvergenciji Europske središnje banke (2020) zaključuje da Hrvatska ispunjava sve kriterije osim stabilnosti tečaja, što je i logično budući da tada još nije bila unutar tečajnog mehanizma i stoga nije imala vremena zadovoljiti i taj kriterij (Šonje, 2019). U Nacionalnom planu zamjene hrvatske kune eurom (2020) najavljeno je očekivano uvođenje eura 1. siječnja 2023. godine. Ukoliko Vijeće EU sredinom 2022. godine utvrdi kako Hrvatska ima zadovoljavajuću fiskalnu izvedbu, odluka o uvođenju eura u Hrvatsku tog datuma bi zaista mogla biti donesena (Šonje, 2020).

Stavovi prema euru

Prema podacima agencije za istraživanje tržišta Ipsos (2019), 51.7% Hrvata smatra da Hrvatska treba uvesti euro, dok ih 40% smatra da ne treba. Ove brojke sugeriraju da Hrvati većinom favoriziraju uvođenje eura, međutim, treba napomenuti kako su u skupinu Hrvata koji podržavaju uvođenje eura svrstani i oni sudionici koji smatraju da Hrvatska treba uvesti euro ali tek za pet ili deset godina. O opravdanosti takvog grupiranja svakako se da raspravljati. Rezultati zadnjeg provedenog Eurobarometra (Europska komisija, 2021) upućuju da je omjer pobornika i protivnika eura znatno sličniji, s 48% sudionika koji su za Europsku uniju s jednom zajedničkom valutom, te

45% onih koji su protiv. Treba napomenuti kako je (bez obzira koje rezultate uzeli) podrška euru na razini Europske unije znatno veća nego u Hrvatskoj, sa 70% pobornika i tek 23% protivnika (Europska komisija, 2021). Kada se promatraju očekivani učinci koje će uvođenje eura imati u Hrvatskoj rezultati su još više pesimistični s čak 48.2% onih koji smatraju da će oni biti negativni ili vrlo negativni, a samo 24.8% onih koji procjenjuju da će biti pozitivni ili vrlo pozitivni (Ipsos, 2019).

S obzirom na relativno nisku podršku, javlja se potreba za konstrukcijom standardnog mjernog instrumenta koji će se baviti mjerenjem stavova prema euru i koji će omogućiti dublji uvid u prirodu favoriziranja, odnosno odbojnosti prema novoj valuti, te razloga u podlozi negativnih očekivanja u vezi učinaka koje će uvođenje eura imati na Hrvatsku. Istraživanja koja koriste Eurobarometar ne pružaju dovoljno detaljne informacija o prirodi stavova u vezi uvođenja eura, dok izvještaji agencija za istraživanje tržišta (npr. Ipsos, 2019) obično pružaju samo općenite deskriptivne podatke o strukturi podrške euru na razini države. Podaci dobiveni standardnim mjernim instrumentom mogu se koristiti pri planiranju eventualnih vladinih intervencija kojima bi cilj bio upoznavanje građana RH s novom valutom, prednostima i nedostacima koje ona donosi, te odgovaranje na moguća pogrešna vjerovanja koja postoje u populaciji. U slučaju provođenja takvih intervencija, postojanje standardnog mjernog instrumenta će omogućiti evaluaciju njihove uspješnosti i praćenje longitudinalnih trendova stavova u populaciji. Također, uz manje modifikacije instrumenta će biti moguće provjeriti jesu li se i kako stavovi promijenili nakon uvođenja eura (preinaka čestica da se umjesto na sadašnje/buduće vrijeme odnose na prošlost. Npr. „Odricanjem od vlastite valute odričemo se i djela slobode.” u „Odricanjem od vlastite valute odrekli smo se i djela slobode.”). Šonje (2019) navodi kako iskustvo korištenja eura oblikuje potporu prema njemu, dok iskustvo korištenja nacionalnih valuta oblikuje otpor prema euru. Svakako bi bilo zanimljivo provjeriti hoće li se struktura podrške euru u populaciji promijeniti s njegovim službenim uvođenjem.

Ranija istraživanja

Provedena su brojna istraživanja koja se bave proučavanjem stavova prema euru. Slijedi kratak pregled relevantnih nalaza tih istraživanja.

Prevladavajući nalaz jest da su muškarci skloniji pozitivnijim stavovima prema euru od žena (npr. Banducci, Karp i Loedel, 2009; Pepermans i Verleye, 1998). Isengard i Schneider (2006) sugeriraju da je mogući razlog tome to što su žene općenito sklonije višoj razini zabrinutosti i anksioznosti od muškaraca. U općoj populaciji postoje mnoge nejasnoće oko posljedica koje će

preuzimanje nove valute imati na državu i na osobnu financijsku situaciju. To može izazvati zabrinutost i negativnije stavove kod osoba koje su općenito sklonije većoj zabrinutosti.

Nadalje, razina obrazovanja također se pokazala relevantnom varijablom. Gabel (1998) navodi kako pojedinci više razine obrazovanja u većoj mjeri podržavaju uvođenje eura jer oni u većoj mjeri profitiraju od toga nego radnici koji se bave jednostavnijim poslovima koji zahtijevaju nižu razinu obrazovanja. Također, Meier-Pesti i Kirchler (2003) navode kako podrška euru raste s obrazovanjem, a Isengard i Schneider (2006) su pronašli da sudionici s najnižom razinom obrazovanja izvještavaju o statistički značajno većoj zabrinutosti spram uvođenja eura nego sudionici sa srednjom i visokom razinom obrazovanja.

Razina prihoda također je povezana sa stavovima prema euru. Isengard i Schneider (2006) navode kako sudionici najviše razine prihoda pokazuju značajno nižu razinu zabrinutosti od skupine srednje razine prihoda, međutim nisu pronašli značajnu razliku između skupine najnižeg prihoda i preostalih skupina.

Uz to, politička orijentacija pokazala se povezanom sa stavovima prema euru. Tillman (2012) je mjerio povezanost različitih konstrukata i stavova prema euru i utvrdio je značajnu vezu između političke orijentacije i stavova prema euru. Sudionici koji naginju desnom kraju političkog spektra u manjoj su mjeri podržavali euro. Nadalje, Isengard i Schneider (2006) navode kako glasači ekstremno desnih opcija u većoj mjeri pokazuju otpor prema euru nego glasači lijevih opcija te centra.

Još jedna varijabla koja se često pojavljuje u istraživanjima stavova prema euru je razina informiranosti. Viša razina znanja dopušta bolju procjenu posljedica uvođenja eura (Isengard i Schneider, 2006). Pitanje uvođenja eura kao službene valute prilično je kompleksno, stoga ljudi koji su više informirani o problematici skloniji su u većoj mjeri percipirati koristi koje preuzimanje eura donosi (Tillman, 2012). Informiranost je moguće mjeriti nekim objektivnim testom ili putem samoprocjene sudionika. Iako ljudi općenito imaju sklonost precjenjivanja svog znanja, obično postoji pozitivna korelacija između objektivne informiranosti i samoprocjene informiranosti (Müller-Peters i sur., 1998), stoga je razumno očekivati da su i objektivna i subjektivna razina informiranosti povezane sa stavovima prema euru. Pepermans i Verleye (1998) u svom istraživanju izvještavaju kako su oba tipa informiranosti bili značajni prediktori stavova prema euru, s time da je samoprocjena imala veću eksplanatornu snagu od objektivne informiranosti.

Što se tiče latentne strukture stavova prema euru, pregled literature nije pružio jasne informacije o mogućoj faktorskoj strukturi konstrukta, međutim na temelju iskustva i razgovora s ljudima zainteresiranima za tematiku često se javljaju dvije glavne teme: financijska razmišljanja o

posljedicama kakve će uvođenje eura imati, te otpor prema euru kao nečemu stranom i nametnutom što nije u skladu s hrvatskim nacionalnim identitetom.

Podrška europskoj integraciji

Još jedna varijabla koju je moguće staviti u vezu sa stavovima prema euru su stavovi prema Europskoj uniji. Müller-Peters i sur. (1998) navode kako u većini država članica EU postoji sukladnost u stavovima prema ta dva konstrukta. Ovaj nalaz je očekivan jer logično je da podrška zajednici bude povezana s podrškom službenoj valute te zajednice, koja nije samo medij razmjene dobara, već i simbol koji identificira pojedinca s državom i evocira osjećaje zajedništva (Isengard i Schneider, 2006). Banducci i sur. (2009) također navode snažnu povezanost između stavova prema euru i podrške članstvu države u EU.

Većina istraživanja koja se bave stavovima prema EU i europskoj integraciji koriste rezultate Eurobarometra (npr. Kritzinger, 2003; Harteveld, Meer i Vries, 2013; Ray, 2003). Eurobarometar je anketa koju Europska komisija provodi na razini država članica EU u svrhu mjerenja stavova prema EU općenito, prema nekim specifičnim aspektima EU, te praćenja longitudinalnih trendova podrške i odbojnosti spram unije tijekom vremena. Iako je anketa osmišljena tako da bude standardna i omogućuje usporedbe između različitih mjerenja, tijekom vremena se bazen čestica ponešto mijenjao, te stoga postoje određene razlike između različitih verzija. Većina istraživanja koja koriste neku od verzija Eurobarometra za procjenjivanje stavova prema EU kao zavisnu varijablu koriste odgovore na jedno pitanje koje se tiče podrške EU (npr. Tillman, 2012) ili indeks sastavljen od dva pitanja (npr. Ray, 2003). Iako mnoga istraživanja počivaju na ovoj praksi, ovakva mjera stava prilično je ograničena jer ne dopušta veliki varijabilitet odgovora i ne uzima u obzir neke važne odrednice koje oblikuju stav.

Nadalje, postavlja se pitanje dimenzionalnosti stavova prema EU. Bakker i de Vresse (2015) navode kako se stavovi prema EU sastoje od podrške europskoj integraciji (koji se mogu podijeliti na produblјivanje i proširenje EU), povjerenja u EU institucije, identifikacije s EU, te negativnog afekta prema EU. Boomgarden i sur. (2011) također navode pet dimenzija koje su sadržajno prilično slične onima koje navode Bakker i de Vresse (2015) uz razliku da produblјivanje i proširenje EU promatraju kao jedinstveni faktor osnaživanja EU, te navode dodatni faktor evaluacije benefita. Iako postoji više aspekata stavova prema EU, za potrebe ovog istraživanja fokus je usmjeren na faktor podrške europskoj integraciji. Preuzimanje eura kao službene valute može se smatrati jednim od aspekata integracije države u EU. Drugim riječima, države koje koriste jedinstvenu valutu EU mogu se smatrati dublje integriranim unutar europske zajednice. Zbog toga je odlučeno da se ovaj

faktor koristi u validacijske svrhe. Registracija značajne i visoke pozitivne korelacije predstavljao bi snažan argument u prilog valjanosti Skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH.

Desničarska autoritarnost

Koncept desničarske autoritarnosti bazira se na radu Boba Altemeyera (1988) koji pojam objašnjava kao volju za podređivanjem autoritetu, pridržavanjem i očuvanjem grupnih konvencija, te sklonosti agresivnom ponašanju prema onima koji propitkuju grupni autoritet i grupne konvencije. Konstrukt se sastoji od tri međusobno povezane dimenzije: autoritarna agresija, autoritarna submisivnost i konvencionalizam. Ljudi koji imaju visoko razvijen konstrukt desničarske autoritarnosti vide svijet kao opasno i prijeteće mjesto, motivirani su potrebom za sigurnošću, te žele očuvati socijalni poredak tako da se podčinjavaju onima koje vide kao legitimne moralne autoritete (Saunders i Ngo, 2017). Koncept je moguće povezati s mnogim različitim oblicima političkog ponašanja (Zakrisson, 2005), predrasudama prema različitim manjinskim skupinama, etnocentrizmom i patriotizmom (Bizumic i Duckitt, 2018), te tradicionalno desnim i konzervativnim političkim pozicijama (Magnelli Rattazzi, Bobbio i Canova, 2007).

Altemeyer (1988) je razvio RWA (eng. right wing authoritarianism) skalu za mjerenje desničarske autoritarnosti. Međutim, mnogi autori upozoravaju na ozbiljne metodološke probleme s originalnom verzijom instrumenta. Duckitt i sur. (2010) ističu kako je Altemeyer koristio faktorski kompleksne čestice, tj. čestice koje istovremeno izražavaju dvije ili čak tri ideje. Autori upozoravaju da ovakva praksa nije psihometrijski opravdana budući da je nemoguće znati koja od ideja sadržanih u pitanju evocira konkretni odgovor. Također, Zakrisson (2005) smatra da originalni mjerni instrument sadrži čestice koje koriste razmjerno ekstreman stil izražavanja i mogu imati prilično različite konotacije i interpretacije u različitim okolinama. Osim toga, Altemeyer je tri područja sadržaja autoritarnosti (autoritarna agresija, autoritarna submisivnost i konvencionalizam) vidio kao snažno povezane dijelove jedne široke dimenzije, te ih nije mjerio zasebno (Bizumic i Duckitt, 2018), međutim, neki kasniji radovi dovode u pitanje opravdanost takve prakse. Npr. Funke (2005) navodi kako pri mjerenju desničarske autoritarnosti nije dovoljno usmjeriti se na jedan generalni faktor, već je potrebno uzeti u obzir tri dimenzije koje čine sastavni dio koncepta. Zbog navedenih manjkavosti originalne RWA skale, danas postoji vrlo velik broj mjernih instrumenata koji imaju cilj mjerenja desničarske autoritarnosti uz ispravljanje ovih metodoloških nedostataka (npr. Bizumic i Duckitt, 2018; Duckitt i sur., 2010; Zakrisson, 2005; Funke, 2005; Manganelli Rattazzi i sur., 2007).

Pri razmatranju same prirode koncepta, Altemeyer je komponente desničarske autoritarnosti definirao u terminima osobina, međutim, postoje razlozi promatrati ih kao socijalne stavove koji

proizlaze iz osjećaja socijalne prijetnje i nesigurnosti. Duckitt i sur. (2010) navode kako desničarska autoritarnost snažno korelira s mjerama socijalnih stavova za koje se očekuje da će biti povezani (poput konzervativnih socijalnih stavova), dok samo umjereno korelira s osobinama ličnosti (Sibley i Duckitt, 2008). Priklanjajući se takvom pogledu na konstrukt, Duckitt i sur. (2010) redefiniraju već spomenute komponente desničarske autoritarnosti. Autoritarnu submisivnost redefiniraju kao „izražavanje stavova koji favoriziraju nekritičku, poslušnu, pokornu, submisivnu podršku postojećim socijalnim ili grupnim autoritetima i institucijama” naspram „nekritičkim, propitkivajućim, buntovničkim, opozicijskim stavovima prema njima” (Duckitt i sur., 2010; str. 690). Ovako konceptualiziranu dimenziju socijalnog stava nazivaju konzervativizam. Nadalje, dimenziju autoritarne agresije objašnjavaju kao „izražavanje stavova koji favoriziraju korištenje stroge, tvrde, grube, kaznene, prisilne socijalne kontrole”, naspram „popustljivosti, indulgenciji, blagosti, mekoći prema kršenju socijalnih pravila i zakona” (Duckitt i sur., 2010; str. 690). Ovoj dimenziji pridaju naziv autoritarnost. Konačno, dimenziju konvencionalizma redefiniraju kao „izražavanje stavova koji favoriziraju tradicionalne, staromodne socijalne norme, vrijednosti i moral” naspram „modernih, liberalnih, sekularnih, boemskih, „alternativnih” vrijednosti, normi i morala” (Duckitt i sur., 2010; str. 691). Ove vrijednosti autori označavaju terminom tradicionalizam. Ovakva konceptualizacija desničarske autoritarnosti čini ACT (eng. authoritarianism, conventionalism, traditionalism) model.

Budući da se desničarska autoritarnost može dovesti u vezu s različitim oblicima političkog ponašanja, opravdano je očekivati kako će ona biti povezana s negativnim stavovima prema euru i otporom prema uvođenju nove valute. Koncept uključuje socijalne stavove koji odražavaju nekritičku podršku grupnim autoritetima i tradicionalnim vrijednostima, te agresivnost prema percipiranoj socijalnoj prijetnji koja bi mogla poremetiti status quo. Uvođenje nove valute svakako je velika promjena koja od osoba visoko na desničarskoj autoritarnosti može biti protumačena kao prijetnja postojećoj strukturi. Registracije ove povezanosti predstavljala bi argument u prilog valjanosti Skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH.

Struktura Skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH

U ovom smo istraživanju odlučili konstruirati i validirati dvije vrste instrumenata za mjerenje Stava prema uvođenju eura kao službene valute u RH: Likertovu skalu i semantički diferencijal.

Likertova skala

Skale koje su danas poznate kao Likertove skale baziraju se na radu Rensisa Likerta (1932) koji je tražio jednostavniji način mjerenja stavova nego što pruža Thurstoneova metoda. Opći format skale uključuje određeni broj tvrdnji koji odražavaju pozitivne i negativne stavove prema ciljnom objektu, te određen broj uporišnih točaka čijim odabirom sudionici izražavaju svoji stupanj slaganja sa svakom tvrdnjom. Likert (1932) je originalno koristio pet uporišnih točaka, međutim Wu i Leung (2017) navode kako korištenje većeg broja stupnjeva može osigurati veću preciznost mjerenja, te približiti skalu normalnoj distribuciji i intervalnoj razini mjerenja. Ovaj tip skale predstavlja jednu od najraširenijih metoda mjerenja stavova u psihologiji, a Dwyer (1993) u svom pregledu literature navodi da mnogi autori smatraju kako je Likertova metoda najefikasnija za razvoj pouzdanih mjernih instrumenata.

Semantički diferencijal

Drugi dio Skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH čini semantički diferencijal. To je mjerni instrument kojeg su razvili Osgood, Suci i Tannenbaum (1957) u svrhu mjerenja psihološkog značenja koncepata. Prevladavajući format uključuje objekt stava (u ovom slučaju euro), te određeni broj verbalnih antonima (npr. *dobar-loš*). Sudionici odabirom jedne od uporišnih točaka (obično se koristi sedam stupnjeva odgovora) pružaju informacije o tome kako oni doživljavaju ciljni objekt, te na taj način ukazuju na smjer i intenzitet stava. Odabir između sukcesivnih parova antonima dovodi do postepenog izoliranja značenja objekta stava (Osgood i sur., 1957). Na taj način moguće je smjestiti koncept unutar semantičkog prostora – euklidskog prostora određene dimenzionalnosti čije osi predstavljaju faktore koje je moguće pouzdano identificirati i mjeriti (Osgood i sur., 1957). U svojim brojnim istraživanjima autori opisuju tri fundamentalne dimenzije koje predstavljaju temelj semantičke diferencijacije. Prvi dimenziju definirali su kao faktor evaluacije zato što ima snažnu vrijednosnu komponentu – tj. jasno je vidljivo kako je jedan član para pridjeva pozitivan/poželjan, dok je drugi negativan/nepoželjan (npr. *dobar-loš*, *smrdljiv-mirisan*, *sladak-gorak*). Ovaj faktor konzistentno objašnjava daleko najveću količinu varijance odgovora u istraživanjima koja koriste semantički diferencijal (Bauer, 2008), te u najvećoj mjeri odražava ono što obično smatramo stavom prema konceptu (Gure, 2015). Drugi faktor definiran je parovima pridjeva poput velik-malen, jak-slab, tvrd-mekan i nazvan je faktorom potencije. Taj faktor se odnosi na veličinu, socijalnu snagu, moć i ekspanzivnost (Ciabuca, 2014). Treći faktor definiran je parovima pridjeva poput brz-spor, aktivan-pasivan, vruć-hladan, a Osgood i sur. (1957) mu daju naziv aktivnost. Korištenje seta pridjeva koji su zasićeni evaluativnim faktorom omogućuje postepeno izoliranje onog aspekta psihološkog značenja pojma koje u najvećoj mjeri odgovara stavu prema tom pojmu.

Tehnika semantičkog diferencijala odabrana je za potrebe mjerenju problematike zato što pristupa mjerenu stava iz ponešto drugačijeg kuta nego Likertova skala. Dok Likertova skala primarno zahvaća kognitivni aspekt stava, logika semantičkog diferencijala temelji se na ispitivanju konotativnog značenja objekta, te primarno zahvaća afektivnu komponentu stava. Umjesto procjenjivanja stupnja slaganja s tvrdnjama o objektu stava, sudionici izražavaju smjer i intenzitet evaluacije objekta koristeći jednostavne bipolarne dimenzije koje nisu opterećene ograničenošću sadržaja. Drugim riječima, sukcesivnim odabirom pozitivnih ili negativnih krajeva bipolarnih dimenzija dobivamo stupanj favoriziranja objekta stava umjesto stupanj slaganja s određenim tvrdnjama o objektu stava.

CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE

Glavni cilj ovog rada je konstrukcija i validacija mjernog instrumenta koji će mjeriti stavove građana RH prema uvođenju eura kao službene valute.

PROBLEMI

1: Utvrditi faktorsku strukturu i pouzdanost Likertove skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH i faktorsku strukturu i pouzdanost semantičkog diferencijala, te provjeriti faktorsku strukturu i pouzdanost mjernih instrumenata korištenih u validacijske svrhe (Skala podrške europskoj integraciji, te VSA skala).

2: Provjeriti valjanost Likertove skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH i semantičkog diferencijala, kroz odnose s relevantnim varijablama (rod, obrazovanje, materijalni status, politička orijentacija, informiranost, desničarska autoritarnost, te stav prema europskoj integraciji).

HIPOTEZE

H1: Rezultat na skali stavova prema uvođenju eura kao službene valute će biti povezan s rodom. Muškarci će imati pozitivnije stavove prema uvođenju eura od žena.

H2: Rezultat na skali stavova prema uvođenju eura kao službene valute će biti povezan s razinom obrazovanja. Sudionici više postignute razine obrazovanja će imati pozitivnije stavove prema uvođenju eura.

H3: Rezultat na skali stavova prema uvođenju eura kao službene valute će biti povezan s materijalnim statusom. Sudionici višeg materijalnog statusa će imati pozitivnije stavove prema uvođenju eura.

H4: Rezultat na skali stavova prema uvođenju eura kao službene valute će biti povezan s političkom ideologijom. Sudionici koji naginju lijevom kraju političkog spektra će imati pozitivnije stavove prema uvođenju eura.

H5: Rezultat na skali stavova prema uvođenju eura kao službene valute će biti povezan sa samoprocjenom informiranosti. Sudionici koji se smatraju više informiranima će imati pozitivnije stavove prema uvođenju eura.

H6: Rezultat na skali stavova prema uvođenju eura kao službene valute će biti povezan s rezultatom na skali desničarke autoritarnosti. Sudionici koji pokazuju veću desničarsku autoritarnost će imati negativnije stavove prema uvođenju eura.

H7: Rezultat na skali stavova prema uvođenju eura kao službene valute će biti povezan s podrškom europskoj integraciji. Sudionici koji u većoj mjeri podržavaju europsku integraciju će imati pozitivnije stavove prema uvođenju eura.

METODA

Postupak

Podaci su se prikupljali tako da je poveznica na online verziju skale stava prosljeđena što većem broju dostupnih potencijalnih sudionika. Oni su uključivali sve osobe iz istraživačevog šireg socijalnog kruga (obitelj, prijatelji i poznanici), studente Filozofskog fakulteta u Zagrebu, te članove različitih grupa na društvenoj mreži Facebook za koje se očekivalo da će u što većem broju pristati sudjelovati u istraživanju. Ti kandidati su zamoljeni da prosljede poveznicu što većem broju drugih potencijalnih kandidata – članovima svoje obitelji, prijateljima i kolegama. Također, neki sudionici pristali su biti svojevrsni regruteri koji su aktivno tražili potencijalne sudionike unutar svojih socijalnih krugova.

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 478 osoba od kojih je 288 (60.3%) ženskog roda, a 185 (38.7%) muškog. Niti sa ženskim niti sa muškim rodnom ne identificira se petero (1.0%) sudionika. Dobni raspon je od 18 do 82 godine ($M=33.01$, $SD=13.895$). Završen poslijediplomski studij kao najvišu postignutu razinu obrazovanja ima 44 (9.2%) sudionika, 180 (37.7%) ih je završilo diplomski studij, njih 119 (24.9%) ima završen preddiplomski studij, 133 (27.8%) srednju školu, dok tek 1 sudionik (0.2%) kao najvišu postignutu razinu obrazovanja navodi osnovnu školu. Prema radnom statusu većina sudionika, njih 239 (50.0%), predstavlja radno aktivnu populaciju. Studenata je bilo 202 (42.3%), nezaposlenih 21 (4.4%), umirovljenih 13 (2.7%) i tek tri učenika (0.6%). Što se tiče geografske segmentacije uzorka, najveći broj sudionika dolazi iz Grada Zagreba, njih čak 292

(61.1%), slijedi 44 (9.2%) sudionika iz Zagrebačke županije. Sve preostale županije zajedno čine preostalih 30% uzorka. Treba napomenuti kako su sve županije barem u određenoj mjeri bile reprezentirane u uzorku osim Požeško-slavonske i Ličko-senjske. Svoj materijalni status devetero (1.9%) sudionika procjenjuje jako ispodprosječnim, dok ih 44 (9.2%) smatra kako je on malo ispod prosjeka. Većina sudionika – njih 226 (47.3%) svoj materijalni status procjenjuje prosječnim, 167 (34.9%) ih smatra da je on malo iznad prosjeka, dok ga 30 (6.3%) sudionika procjenjuje jako iznadprosječnim. Što se tiče političke orijentacije, najveći broj sudionika, njih 140 (29.3%) zauzima neutralnu poziciju. Uzorak je u većoj mjeri lijevo orijentiran budući da je ukupno 267 (55.9%) sudionika odabralo neku od lijevih opcija, dok je neku od desnih opcija zauzelo 67 (14.0%) sudionika. Što se tiče samoprocjene informiranosti o prednostima i nedostacima koje će uvođenje eura kao službene valute imati na RH, 218 (45.6%) sudionika smatra da su ispodprosječno informirani, 92 (19.2%) ih smatra da je njihova informiranost na prosječnoj razini, dok ih 168 (35.1%) drži da su iznadprosječno informirani.

Instrumenti

Demografske varijable

Na početku se od ispitanika tražilo da odgovore na pitanja koja se tiču roda (muški, ženski, ostalo), dobi (u godinama), najvišeg završenog stupnja obrazovanja (osnovna škola, srednja škola, preddiplomski studij, diplomski studij, poslijediplomski studij), radnog statusa (učenik, student, zaposlen, nezaposlen, u mirovini), županije u kojoj žive, materijalnog statusa (jako ispod prosjeka, malo ispod prosjeka, prosječan, malo iznad prosjeka, jako iznad prosjeka), političke orijentacije (od 1 – u potpunosti lijevo do 7 – u potpunosti desno), te razine informiranosti o prednostima i nedostacima uvođenja eura (od 1 – uopće nisam informiran/a do 7 – u potpunosti sam informiran/a).

Skala stavova prema uvođenju eura u RH: Likertova skala

Osmišljen je velik broj raznolikih čestica Likertovog tipa koje trebaju obuhvaćati što širi raspon stavova koje ljudi mogu imati u vezi uvođenja eura. Ideja je bila da prvobitni skup čestica odražava tri komponente stava (kognitivnu, emocionalnu i bihevioralnu), te da uključuje različite financijske i nefinancijske tvrdnje čije bi (ne)podržavanje upućivalo na stav prema uvođenju eura. Dawis (1987) savjetuje kako je korisno provesti otvorene intervjue sa sudionicima koji su reprezentativni za ciljnu populaciju sudionika i na taj način dobiti uvid u razmišljanja ljudi o ispitivanoj problematici. U skladu s tom preporukom provedena su četiri intervjua sa sudionicima volonterima različitih dobnih skupina (od 25 do 72 godine starosti) za koje se očekivalo da imaju što različitiije stavove prema euru. Sudionici su poticani da slobodno pričaju o euru, te svojim

očekivanjima, strahovima i brigama u vezi preuzimanja nove valute. Odgovori koje su volonteri ponudili poslužili su kao dodatna inspiraciji pri konstrukciji čestica. Dvije glavne teme koje su se provlačile kroz intervjue ponovno su bile očekivane financijske posljedice uvođenja eura, te nefinancijske, nacionalne odrednice podrške i otpora prema euru. Na temelju sadržajne analize, izbačene su čestice koje se mogu shvatiti kao činjenične (Likert, 2017) te čestice koje su suviše slične po sadržaju nekoj već postojećoj čestici. Na taj način odabrano je 30 čestica. To je verzija koju su sudionici rješavali i na temelju koje će se vršiti statistička analiza čestica za konačnu verziju. Skala ima sedam uporišnih točaka (1 – Uopće se ne slažem; 4 – Niti se slažem, niti se ne slažem; 7 – U potpunosti se slažem). Ukupno je 14 čestica pozitivno formulirano (tako da veći stupanj slaganja upućuje na veću podršku uvođenju eura), dok je njih 16 negativno formulirano (veći stupanj slaganja upućuje na manju podršku). Pri formiranju ukupnog rezultata, negativno formulirane tvrdnje su obrnuto bodovane tako da viši rezultat upućuje na pozitivniji stav prema euru. Ukupni rezultat računa se kao aritmetička sredina odgovora na sve čestice skale.

Skala stavova prema uvođenju eura u RH: B) Semantički diferencijal

Gure (2015) navodi kako je evaluativna dimenzija semantičkog diferencijala ona koja je zapravo indikativna za stav osobe spram ciljnog objekta. To je dimenzija koja u najvećem stupnju predstavlja ono što uobičajeno smatramo stavom, dok se preostale dvije dimenzije odnose na neke druge aspekte značenja. Također, evaluativne skale općenito imaju veću pouzdanost nego skale potencije i aktivnosti (Heise, 1970). Iz tih razloga odlučeno je da će za potrebe ovog rada biti korišteni samo oni parovi pridjeva koji imaju snažno primarno opterećenje na faktoru evaluacije (npr. Bauer (2008) također uzima u obzir samo evaluativnu dimenziju semantičkog diferencijala).

Temelj za odabir pridjeva za ovaj dio skale predstavljao je originalan rad autora semantičkog diferencijala u kojem navode listu pridjeva za koje je pokazano da imaju visoko primarno opterećenje na faktoru evaluacije (Osgood i sur., 1957, str. 37). To su čestice koje imaju utvrđenu snažnu vrijednosnu komponentu i stoga predstavljaju dobru polazišnu točku pri konstrukciji bazena čestica. Međutim, nije uvijek opravdano jednostavno iskoristiti isti set pridjeva koji se pokazao adekvatnim za neko ranije istraživanje jer oni ne moraju biti jednako adekvatni za mjerenje nekog drugog koncepta (Al-Hindawe, 1996), te ne moraju biti jednako prikladni za različite socio-kulturalne kontekste (Chraska i Chraskova, 2016). U skladu s time, originalnom setu pridodani su neki dodatni parovi pridjeva za koje je opravdano smatrati da će biti relevantni za mjerenje evaluativne dimenzije eura, a izbačeni su oni koji se nisu činili primjerenima za problematiku (npr. parovi pridjeva čije se značenje može protumačiti u denotativnom smislu poput vrijedan-

bezvrijedan). Kako bi dodatno skratili skalu i smanjili nepotrebno opterećenje na sudionike, izbačeni su oni parovi za koje je već postojao par pridjeva sličnog značenja.

Evaluativni pridjevi iz originalne verzije semantičkog diferencijala prevedeni su na hrvatski metodom dvostrukog prijevoda u kojoj je jedna osoba pridjeve prevodila s engleskog na hrvatski, a zatim je druga osoba taj hrvatski prijevod prevodila natrag na engleski. Zatim se provjeravalo u kojoj mjeri je tako dobiven engleski prijevod sličan originalnim česticama. Čestice čiji prijevod je ostao identičan, te one čiji se prijevod samo u manjoj mjeri razlikovao od originala (tako da nije bitno promijenio značenje pridjeva) zadržani su u instrumentu. Čestice čije se značenje u manjoj mjeri promijenilo su raspravljani s prevoditeljima i revidirani, dok su čestice čije je značenje prevođenje ozbiljno promijenjeno izbačeni. Konačna verzija koja je korištena za prikupljanje podataka sadržavala je 17 čestica.

Prije rješavanja sudionici su upućeni da za svaki par verbalnih antonima odaberu ono polje koje najbolje opisuje njihovo doživljavanje eura. Sudionici su davali odgovore na skali od sedam uporišnih točaka gdje 1 i 7 predstavljaju maksimalno moguće priklanjanje nekom od bipolarnih parova pridjeva, dok 4 označava neutralnu poziciju. Crocker i Algina (1986) upozoravaju kako u pripremi semantičkog diferencijala treba imati na umu određene stilove odgovaranja, poput nekritičkog slaganja s česticama bez obzira na sadržaj. U skladu s time, polovica čestica je okrenuto tako da je onaj pridjev koji predstavlja pozitivnu karakteristiku na lijevoj strani, a polovica tako da je na desnoj. Ukupni rezultat formira se tako da se izračuna aritmetička sredina odgovora na sve čestice, uz obrnuto bodovanje gdje je potrebno – tako da viši rezultat uvijek upućuje na pozitivniji stav prema euru.

Podrška europskoj integraciji

Iako se stavove prema EU može promatrati kao multidimenzionalni konstrukt (Boomgarten, 2011), postoje razlozi vjerovati da je podrška europskoj integraciji najrelevantnija dimenzija za validaciju skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH. Stoga je za potrebe ovog istraživanja konstruiran indeks podrške europskim integracijama koji se sastoji od devet pitanja Standardnog Eurobarometra 94 (Europska komisija, 2021) provedenog u Hrvatskoj. Budući da je ovo prvi puta da se koristi ovakav indeks za procjenu podrške europskoj integraciji¹, potrebno je utvrditi latentnu strukturu i pouzdanost takvog kompozita. Čestice koje čine ovaj indeks imaju tri kategorije odgovora (za, protiv i ne znam). Ukupni rezultat formira se kao aritmetička sredina odgovora na sva pitanja tako da se odgovor „za” boduje s tri, „ne znam” s dva, a „protiv” s jedan.

¹Gabel (1998) u svojem istraživanju koristi indeks konstruiran na temelju iste skupine pitanja Eurobarometra, međutim, njegov je indeks sastavljen od četiri čestice umjesto devet

Desničarska autoritarnost

Iako postoji jako velik broj različitih mjernih instrumenata kojima je cilj mjeriti desničarsku autoritarnost, za potrebe ovog rada korištena je VSA (eng. very short authoritarianism) skala autora Bizumic i Duckitt (2018). Istraživači su odlučili konstruirati vrlo kratki mjerni instrument koji će mjeriti desničarsku autoritarnost uzimajući u obzir sve tri komponente konstrukta, te dva moguća načina formulacije čestica (pozitivna i negativna formulacija). Skala se temelji na ACT (eng. authoritarianism, conservatism, traditionalism) skali Duckitta i sur. (2010) koja desničarsku autoritarnost razmatra kao dimenziju socijalnog stava umjesto osobine ličnosti. Za svaku dimenziju desničarske autoritarnosti odabrali su po dvije čestice ACT skale (jednu pozitivno i jednu negativno formuliranu) koje su bilježile najveću korelaciju s ukupnim rezultatom na skali i tako dobili skalu koja broji šest čestica. Na ovaj način su dobili instrument koji procjenjuje ukupni konstrukt desničarske autoritarnosti, ali istovremeno jednako reprezentira tri dimenzije sadržaja i dva smjera formulacije čestica (Bizumic i Duckitt, 2018).

Autori navode kako pouzdanost izražena koeficijentom Cronbach alpha niti u jednom validacijskom uzorku nije pala ispod 0.70, što se može smatrati dobrom pouzdanošću za skalu ove veličine. Konfirmatornom faktorskom analizom potvrđena je očekivana hijerarhijska faktorska struktura s tri faktora koji se odnose na autoritarnost, konzervativizam i tradicionalizam, a koji su opterećeni jednim faktorom višeg reda koji se može definirati kao desničarska autoritarnost (Bizumic i Duckitt, 2018). Budući da su u gotovo svim istraživanjima autora faktori tradicionalizma i autoritarnosti bili u vrlo visokoj korelaciji (ponekad i preko 0.9), istraživači ne preporučuju računati zaseban rezultat na svakome od faktora, već predlažu interpretaciju ukupnog rezultata u terminima desničarske autoritarnosti.

Hrvatska verzija VSA skale dobivena je metodom dvostrukog prijevoda gdje je jedna osoba prevodila mjerni instrument s engleskog na hrvatski, a druga osoba je taj prijevod prevodila natrag na engleski. Zatim se tako dobivena engleska verzija uspoređivala s originalnom skalom. Dvije engleske verzije prosljeđene su nezavisnoj procjenjivačici, magistri anglistike. Budući da je njen zaključak da se značenja dviju verzija bitno ne razlikuju, zadržan je hrvatski prijevod dobiven ovom metodom. Skala ima devet uporišnih točaka gdje 1 znači „vrlo jako se ne slažem”, a 9 „vrlo jako se slažem”. Ukupni rezultat formira se kao aritmetička sredina odgovora na sva pitanja.

REZULTATI

Za analizu podataka korišten je statistički paket 'IBM SPSS – Version 21', osim konfirmatornih faktorskih analiza, koje su provedene u računalnom jeziku R.

Latentna struktura Skale stavova prema uvođenju eura u RH: A) Likertova skala

Uzorak je po slučaju podijeljen na dva podjednaka dijela. Na prvoj polovici uzorka (dalje u tekstu: A) provedena je analiza čestica i odabir čestica za konačnu verziju. Odabir čestica temelji se na rezultatima sukcesivnih faktorskih analiza, te na temelju analize pouzdanosti. Odluka o zadržavanju konačnog broja faktora temelji se na tri kriterija: Kaiser-Guttmanov kriterij (Gutmann, 1954) prema kojemu se zadržavaju oni faktori s karakterističnim korijenom većim od 1; Cattellov scree test (Cattell, 1966), koji nalaže da se zadrže oni faktori koji se na grafu karakterističnih korijena nalaze iznad točke infleksije, te interpretabilnost faktorske strukture. Pošto je odabran konačan set čestica koji čini Skalu stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH, stabilnost faktorske solucije provjerena je konfirmatornom faktorskom analizom na drugoj polovici uzorka (dalje u tekstu: B). Potvrđivanje latentne strukture mjernog instrumenta na uzorku različitom od uzorka na temelju kojeg su odabrane čestice za završnu verziju predstavljalo bi jak argument u prilog održivosti modela.

Prvi korak bila je provedba eksploratorne faktorske analize na svih 30 čestica na poduzorku A. Koristila se metoda zajedničkih faktora (PAF) uz direct oblimin rotaciju. Provedena analiza rezultirala je trofaktorskom strukturom, međutim neke čestice su narušavale jednostavnu strukturu budući da su imale visoko opterećenje na dva faktora. Provedeno je još nekoliko faktorskih analiza tako da su iz svake sukcesivne analize eliminirane one čestice koje narušavaju jednostavnu strukturu. Ovakvom sustavnom eliminacijom dobivena je jednostavna struktura s tri faktora. Pošto su ekstrahirani faktori, provedena je analiza pouzdanosti zasebno za svaki set čestica koje čine određeni faktor. Računao se koeficijent unutarnje konzistencije Cronbach alpha i korigirane korelacije svake pojedine čestice s ukupnim rezultatom. Ukoliko bi eliminacija čestice rezultirala povećanjem pouzdanosti subskele, čestica je uklonjena iz daljnjih analiza. Pošto je analizom pouzdanosti dodatno reduciran set čestica, ponovno je provedena eksploratorna faktorska analiza na preostalih 21 čestica. Rezultat je opet bio jednostavna struktura s tri faktora. Iako Kaiser-Guttmanov kriterij i Cattellov scree test upućuju na opravdanost ove solucije, kriterij interpretabilnosti nije u potpunosti zadovoljen. Na temelju analize sadržaja čestica koje čine određeni faktor, nameće se zaključak da je formulacija čestica utjecala na formiranje konačne faktorske solucije. Drugi i treći faktor oblikovani su sadržajno vrlo sličnim česticama, međutim drugi faktor čine isključivo pozitivno formulirane čestice (one kod kojih veći stupanj slaganja upućuje na veću podršku euru), dok treći faktor čine isključivo negativno formulirane čestice (one kod kojih veći stupanj slaganja upućuje na manju podršku euru). Iz tog razloga, ponovno je provedena faktorska analiza tako da je broj ekstrahiranih faktora ograničen na dva. Ovako provedena faktorska analiza rezultirala je

jednostavnom strukturom gdje su čestice koje su u prethodnoj analizi bile podijeljene između drugog i trećeg faktora sada zasićene jednim faktorom.

Kako bi se provjerila održivost dobivene faktorske strukture mjernog instrumenta provedena je konfirmatorna faktorska analiza na poduzorku B. Model je specificiran tako da je svaka čestica opterećena isključivo svojim faktorom. Također, specificirana su i dva faktora metode, jedan koji je definiran pozitivno formuliranim česticama, te jedan koji je definiran negativno formuliranim česticama. Budući da faktori metode po svojoj prirodi predstavljaju artefakt načina mjerenja, a ne smislene, sadržajno interpretabilne konstrukte, korelacije sadržajnih faktora i faktora metode fiksirana je na nulu. Ovako specificiran model sadržavao je Heywoodove slučajeve (konkretno dobivena je negativna varijanca jedne od latentnih varijabli) i stoga ovakva solucija nije interpretabilna. Međutim, analizom indeksa modifikacije pronađeno je da jedna negativno formulirana čestica nije zasićena faktorom metode negativnih čestica, već faktorom metode pozitivnih čestica. Iz tog razloga i ova čestica je izbačena iz daljnjih analiza.

Ponovno je provedena eksploratorna faktorska analiza na poduzorku A kako bi se provjerila struktura konačnog seta čestica. Broj ekstrahiranih faktora ponovno je ograničen na dva. Kaiser-Meyer-Olkinova (Kaiser, 1970) mjera prikladnosti korelacijske matrice faktorizaciji iznosi 0.945, što je vrijednost koja se prema Kaiserovoj (1974; str. 5) preporuci interpretacije može opisati kao „veličanstvena”. Bartlettov test sfericiteta (Bartlett, 1950) je statistički značajan ($\chi^2(190)=4072.166$, $p<.001$) što znači da se ulazna matrica značajno razlikuje od matrice identiteta. Oba kriterija upućuju kako je opravdano provesti faktorsku analizu. Dobivena struktura ponovno je odgovarala jednostavnoj strukturi. Ova dva faktora zajedno objašnjavaju 62.22% varijance odgovora. Prvi faktor nazvan je nacionalnim faktorom, dok je drugome pridodan naziv financijski faktor. Ponovno je zabilježena prilično visoka korelacija među faktorima ($r = 0.686$).

Tablica 1

Rezultati eksploratorne faktorske analize Skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH (N=233)

	Faktori		h ²
	1	2	
Tužan/na sam što ćemo izgubiti kunu.*	.910		.625
Kuna mi neće nedostajati jednom kada se uvede euro.	.874		.604
Ljuti me što odluka o uvođenju eura nije prepuštena građanima RH na referendumu.*	.843		.731
Glasao/la bih za političku opciju koja se obavezuje boriti protiv uvođenja eura u RH.*	.766		.705
Ne bismo trebali prihvatiti nametanje strane valute.*	.766		.817
Trebali bismo se ugledati na države Europske unije koje su odlučile ne uvesti euro, poput Danske i Švedske.*	.754		.786
Podržao/la bih prosvjed protiv uvođenja eura.*	.710		.768
Ne bih potpisao/la peticiju protiv uvođenja eura.	.706		.661
Pomisao na uvođenje eura mi je odvratna.*	.668		.681
Odricanjem od vlastite valute odričemo se i djela slobode.*	.659		.511
Kada bi bilo referendumu, glasao/la bih za uvođenje eura.	.650		.762
Uvođenje eura će osnažiti hrvatsku ekonomiju.		.929	.796
Uvođenjem eura životni standard u Hrvatskoj će se poboljšati.		.868	.675
Uvođenjem eura Hrvatska će postati konkurentnija na međunarodnom tržištu.		.757	.567
Prelazak na euro će ubrzati izjednačavanje Hrvatske s ostalim članicama Europske unije.		.736	.512
Uvođenje eura će pozitivno utjecati na moju osobnu financijsku situaciju.		.706	.649
Brinem se da će uvođenje eura dovesti do financijske krize u Hrvatskoj.*		.532	.533
Prelaskom s kune na euro većina će Hrvata postati siromašnjima nego prije.*		.506	.446
Prelaskom na euro dobit ćemo europske cijene, ali ćemo i dalje dobivati hrvatske plaće.*		.431	.330
Bojim se da će tečaj prema kojemu će kuna biti zamijenjena eurom biti nepravedan/nerealan.*		.339	.285
Karakteristični korijen	10.110	8.963	

Legenda: *obrnuto bodovane čestice, h² – komunalitet

Kako bi se provjerila održivost konačne faktorske strukture, ponovno je provedena konfirmatorna faktorska analiza. Mardia test pokazuje da se multivarijatna naoštrenost i multivarijatna asimetričnost značajno razlikuju od onih koje bismo očekivali kada bi multivarijatna distribucija bila normalna. Iz tog razloga korištena je robusna maximum likelihood metoda procjene

parametara (MLR) koja je primjenjiva na kontinuirane varijable koje distribucijom znatno odstupaju od normalne (Kline, 2015). Hi-kvadrat testom testirana je nul-hipoteza da model savršeno reproducira ulaznu matricu kovarijanci (Raykov, 2012). Budući da je test statistički značajan ($\chi^2(147)=291.647$, $p<.001$), to navodi na zaključak kako se matrica reproducirana na temelju modela značajno razlikuje od ulazne matrice kovarijance, te da model loše pristaje podacima. Međutim, treba napomenuti kako ovaj indikator adekvatnosti pristajanja modela podacima često rezultira značajnim vrijednostima čak i kada model dobro pristaje podacima. Brown (2015) također upozorava da postoje ozbiljna ograničenja ove mjere pristajanja modela podacima, te da treba uzeti u obzir i druge pokazatelje slaganja. Kao dodatni kriteriji razmotrit će se i SRMR (eng. standardized root mean square residual), CFI (eng. comparative fit index) i RMSEA (eng. root mean square error of approximation).

SRMR se može promatrati kao prosječna diskrepanca između opaženih korelacija među varijablama, te korelacijama predviđenima na temelju modela (Brown, 2015). RMSEA je pokazatelj apsolutnog pristajanja koji u najmanjoj mjeri ovisi o veličini uzorka, te uzima u obzir kompleksnost modela (Raykov, 2012). CFI uspoređuje specificirani model s hipotetskim bazičnim modelom koji pretpostavlja da su sve kovarijance ulaznih varijabli nulte (Brown, 2015). Prema smjernicama za interpretaciju ovih pokazatelja pristajanja koje navode Hu i Bentler (1999), $SRMR < 0.08$, $RMSEA < 0.06$ i $CFI > 0.95$ smatraju se kriterijima dobrog pristajanja modela (Browne i Cudeck (1993) smatraju da se $RMSEA < 0.08$ može smatrati indikativnom za adekvatno pristajanje modela).

Pokatelji slaganja konačne solucije konfirmatorne faktorske analize su sljedeći: $SRMR = .041$, $RMSEA = .068$, $CFI = 0.953$. Ovi rezultati promatrani u cjelosti upućuju da model dobro pristaje podacima.

Budući da je registrirana prilično visoka korelacija između dva faktora ($r = .686$), to upućuje na mogućnost postojanja faktora višeg reda. Provedena je dodatna konfirmatorna faktorska analiza u kojoj je specificiran faktor višeg reda koji zasićuje dva faktora nižeg reda. Također, korelacija između faktora višeg reda i faktora metode ograničena je na nulu. Ovakva faktorska struktura ima identične pokazatelje slaganja kao originalni model. Budući da ovakva hijerarhijska solucija ima smislenu interpretaciju i razmjerno dobro pristaje podacima, odlučeno je da se Skala stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH razmatra u okvirima takve latentne strukture.

Pouzdanost ukupnog kompozita, kao i pouzdanosti pojedinih subskala kreću se od 0.896 do 0.957 i mogu se smatrati vrlo visokima. Distribucija odgovora na subskali financijskih očekivanja ne razlikuje se značajno od normalne, dok se distribucije odgovora na nacionalnoj subskali, te na ukupnom kompozitu statistički značajno razlikuju od normalne.

Tablica 2

Deskriptivna statistika za subskale i ukupni rezultat Skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH

	N	Min	Max	M	SD	α	K-S
f1	473	1.00	7.00	4.241	1.811	.954	.079*
f2	469	1.00	7.00	3.657	1.277	.896	.037
F	466	1.00	7.00	3.974	1.482	.957	.056*

Legenda: f1 – prvi faktor, f2 – drugi faktor, F – faktor višeg reda, N – broj sudionika, α – Cronbachov alfa, K-S – Kolmogorov-Smirnov test, * $p < 0.01$

Latentna struktura Skale stavova prema uvođenju eura u RH: B) Semantički diferencijal

Kako bi se provjerila dimenzionalnost semantičkog diferencijala Skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH provedena je eksploratorna faktorska analiza na A uzorku, a dobivena struktura je provjerena konfirmatornom faktorskom analizom na B uzorku. Budući da je zadržavanje jednog od parova pridjeva dovelo do smanjenja pouzdanosti ukupnog kompozita, taj par je eliminiran iz daljnjih analiza. Provedena je faktorska analiza (metodom zajedničkih faktora) na preostalim 16 čestica. KMO=0.960 i značajan Bartlettov test ($\chi^2(120)=3397.667$, $p < 0.001$) pokazuju da je korelacijska matrica prikladna za faktorizaciju. Analiza je rezultirala jasnom jednofaktorskom strukturom (što je i očekivano budući da su za skalu odabrani samo parovi pridjeva koji mjere evaluativnu dimenziju). Taj faktor objašnjava 65.442% varijance odgovora.

U svrhu provjere održivosti dobivene faktorske strukture, provedena je konfirmatorna faktorska analiza na B uzorku. Multivarijatna distribucija ponovno se statistički značajno razlikuje od normalne, stoga je korištena robusna metoda procjene parametara (MLR). Pokazatelji slaganja modela s podacima pokazuju lošije pristajanje nego što je slučaj kod Likertove skale: $\chi^2(104)=254.051$, $p < 0.001$, SRMR = 0.039, CFI = 0.929, RMSEA = 0.099. Pouzdanost unutarnje konzistencije ovakvog kompozita izražena Cronbachovim alfa iznosi 0.967. Distribucija rezultata značajno se razlikuje od normalne.

Tablica 3*Rezultati faktorske analize semantičkog diferencijala (N=228)*

	Faktor 1	h ²
Sretan – Tužan*	.877	.770
Glup – Pametan	.866	.751
Neiskren – Iskren	.859	.738
Prijateljski – Neprijateljski*	.851	.725
Bolestan – Zdrav	.848	.719
Pošten – Nepošten*	.845	.713
Siguran – Opasan*	.842	.710
Ružan – Divan	.808	.653
Svjetao – Taman*	.796	.633
Mirisani – Smrdljiv*	.795	.633
Hrabar – Kukavički*	.792	.627
Ugodan – Neugodan*	.780	.608
Uzrujan – Miran	.772	.595
Gorak – Sladak	.757	.573
Okrutan – Blag	.735	.540
Ukusan – Neukusan*	.696	.485
Karakteristični korijen	10.471	
% Objasnjene varijance	65.44	

Legenda: *obrnuto bodovane čestice, h² – komunalitet

Tablica 4*Deskriptivna statistika semantičkog diferencijala*

	N	Min	Max	M	SD	α	K-S
F	461	1.00	7.00	4.217	1.080	0.967	.141*

Legenda: F – ekstrahirani faktor, N – broj sudionika, α – Cronbachov alfa, K-S – Kolmogorov-Smirnov test, *p<0.01

Latentna struktura Stavova prema europskoj integraciji

U svrhu utvrđivanja latentne strukture indeksa sastavljenog od devet čestica Eurobarometra koje se tiču podrške europskoj integraciji, na A uzorku je provedena eksploratorna faktorska analiza metodom zajedničkih faktora. Održivost utvrđene faktorske strukture na uzorku A provjerava se konfirmatornom faktorskom analizom na uzorku B. KMO=0.878, što je prema Kaiserovim preporukama interpretacije indeksa (1974; str. 5) „hvalevrijedna” vrijednost. Bartlettov test sfericiteta pokazuje da se ulazna matrica značajno razlikuje od matrice identiteta ($\chi^2=591.004$ df = 36, p<.001). Oba kriterija pokazuju da je matrica prikladna faktorizaciji. Svi kriteriji zadržavanja faktora jasno upućuju na jednofaktorsku strukturu. Budući da se sve čestice odnose na podršku

većoj povezanosti EU i snažnijoj integraciji države unutar EU, ovaj faktor je interpretiran kao Podrška europskoj integraciji. Taj faktor objašnjava 36.52% varijance odgovora.

Tablica 5

Rezultati faktorske analize Stavova prema europskoj integraciji (N=237)

	Faktor 1	h ²
Zajednička vanjska politika	.715	.511
Zajednička sigurnosna i obrambena politika	.674	.454
Zajednička trgovinska politika	.635	.403
Jedinstveno digitalno tržište	.620	.385
Zajednička politika useljavanja	.609	.371
Monetarna unija s jednom valutom, eurom	.596	.355
Zajednička energetska politika	.588	.345
Buduće širenje na druge zemlje	.572	.328
Slobodno kretanje, život, rad, studiranje i poslovanje širom EU-a	.367	.135
Karakteristični korijen	3.287	
% Objašnjene varijance	36.522	

Legenda: h² – komunalitet

Pristajanje dobivene jednofaktorske strukture stavova prema europskoj integraciji provjereno je konfirmatornom faktorskom analizom na uzorku B. Budući da su čestice koje čine indeks stavova prema europskoj integraciji imale samo tri kategorije odgovora, procjene parametara temeljile su se na DWLS (eng. diagonally weighted least squares) metodi budući da je ona prikladna za ordinalne varijable, te ne zahtjeva vrlo veliki uzorak (Kline, 2015). Svi pokazatelji upućuju na dobro pristajanje modela podacima ($\chi^2(27) = 32.217$, $p=0.224$; SRMR = 0.060; CFI = 0.993; RMSEA = 0.029), stoga se rezultat na ovom indeksu interpretira u okvirima jednog faktora. Pouzdanost kompozita iznosi 0.820, što se može smatrati visokom pouzdanošću (treba napomenuti da bi izbacivanjem čestice „Slobodno kretanje, život, rad, studiranje i poslovanje širom EU-a”, pouzdanost kompozita narasla na 0.823). Kolmogorov-Smirnov test pokazuje da se distribucija odgovora značajno razlikuje od normalne.

Tablica 6

Deskriptivna statistika stavova prema EU

	N	Min	Max	M	SD	α	K-S
F1	473	1.00	3.00	2.42	.484	.820	.125*

Legenda: F – ekstrahirani faktor, N – broj sudionika, α – Cronbachov alfa, K-S – Kolmogorov-Smirnov test, * $p<0.01$

Latentna struktura VSA skale

Budući da VSA skala (Bizumic i Duckitt, 2018) već ima utvrđenu faktorsku strukturu, provedena je faktorska analiza na kompletnom uzorku u svrhu potvrđivanja te strukture na hrvatskom prijevodu skale. Međutim, model specificiran u konfirmatornoj analizi, nije uspio konvergirati jedinstvenim procjenama parametara i rješenje je uključivalo Heywoodove slučajeve (konkretno, negativne procjene varijanci latentnih varijabli). Budući da ekstremna kolinearnost nije prisutna u podacima (VIF niti jedne varijable ne prelazi 2.213), mogući razlog neuspjele konvergencije modela može biti taj da je model pogrešno specificiran). Kako bi se ipak dobio određeni uvid u latentnu strukturu provedena je eksploratorna faktorska analiza. Budući da analiza zajedničkih faktora (PAF) ponovno nije uspjela konvergirati jedinstvenom rješenju, provedena je analiza glavnih komponenata (PC) s direct oblimin rotacijom ($N = 469$). Bartlettov test pokazuje da se matrica značajno razlikuje od matrice identiteta, međutim KMO mjera prikladnosti korelacijske matrice faktorizaciji iznosi 0.605 što se prema Kaiserovim (1974, str. 5) kriterijima smatra slabom do osrednjom vrijednosti. Slaba prikladnost matrice faktorizaciji vjerojatno proizlazi iz činjenice da su čestice u razmjerno niskim međusobnim korelacijama.

Kaiser-Guttmanov kriterij i scree test upućuju na dvofaktorsku strukturu, međutim to se kosi s teorijskim očekivanjima prema kojima bismo očekivali tri faktora. Čestice koje se odnose na faktore tradicionalizma i autoritarnosti bile su visoko zasićene zasebnim komponentama, međutim čestice koje bi trebale mjeriti konzervativizam nisu činile zasebni faktor. To upućuje na moguću održivost faktora tradicionalizma i autoritarnosti, ali ne i konzervativizma. Provedena je dodatna faktorska analiza u kojoj je specificirana ekstrakcija tri faktora. U ovoj analizi čestice koje čine faktor tradicionalizma i faktor autoritarnosti ponovno su bile visoko zasićene zasebnim komponentama, međutim čestice koje čine konzervativizam nisu se ponašale na očekivani način (jedna je pripisana prvoj glavnoj komponenti, dok je druga samostalno definirala treću komponentu). Pouzdanost ukupnog rezultata na ovoj skali izražena koeficijentom Cronbach alpha iznosi .605.

Povezanost s relevantnim konstruktima

Pošto su utvrđene latentne strukture korištenih mjernih instrumenata, računanjem koeficijenta korelacije utvrđivala se povezanost Skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH s relevantnim validacijskim konstruktima. Budući da su neke varijable po prirodi ordinalne, te da sve varijable koje jesu kontinuirane imaju distribuciju koja se statistički značajno razlikuje od normalne, računati su Spearmanovi rho koeficijenti korelacije. Budući da je samo jedan sudionik kao najviši stupanj obrazovanja naveo osnovnu školu, ta kategorija odgovora izuzeta je iz

daljnijih analiza. Dakle, kategorije obrazovanja uključuju srednju školu, preddiplomski studij, diplomski studij, te poslijediplomski studij. Radi jednostavnije interpretacije, četice koje čine nacionalni faktor bodovane su tako da veći stupanj slaganja ukazuje na manju podršku euru. Dakle, sudionici koji postižu visoki rezultat na nacionalnoj subskali pokazuju veći otpor prema uvođenju eura zbog nacionalnih razloga. Sudionici koji postižu visok rezultat na subskali financijskih očekivanja pokazuju veću podršku uvođenju eura zbog financijskih razloga. Pri formiranju ukupnog rezultata Skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH, čestice su bodovane tako da viši rezultat upućuje na veću podršku euru.

Tablica 7

Korelacijska matrica Skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH i vanjskih varijabli (N = 426)

	Stav prema uvođenju eura	Nacionalni faktor	Financijski faktor	Semantički diferencijal
Rod	.302**	-.268**	.310**	.194**
Obrazovanje	.236**	-.273**	.142**	.159**
Materijalni status	.263**	-.263**	.222**	.220**
Politička orijentacija	-.067	.100**	-.007	-.095*
Informiranost	.209**	-.193**	.186**	.149**
Desničarska autoritarnost	-.265**	.274**	-.204**	-.157**
Stav prema EU	.635**	-.635**	.532**	.576**
Semantički diferencijal	.781**	-.759**	.683**	1

Legenda: * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

Rod je kodiran tako da je ženama pripisana oznaka 0, a muškarcima 1. Muškarcima imaju pozitivnije stavove prema uvođenju eura od žena na Likertovoj skali i na semantičkom diferencijalu. Također, pokazuju manji otpor uvođenju eura zbog nacionalnih razloga, te veću podršku uvođenju eura zbog financijskih očekivanja.

Sudionici više razine obrazovanja imaju pozitivnije stavove prema uvođenju eura na Likertovoj skali i na semantičkom diferencijalu. Također, obrazovaniji sudionici pokazuju manji otpor uvođenju eura zbog nacionalnih razloga, te veću podršku uvođenju eura zbog financijskih očekivanja.

Sudionici višeg materijalnog statusa imaju pozitivnije stavove prema uvođenju eura na Likertovoj skali i na semantičkom diferencijalu. Također, osobe višeg materijalnog statusa pokazuju manji otpor uvođenju eura zbog nacionalnih razloga, te pokazuju veću podršku uvođenju eura zbog financijskih očekivanja.

Smještaj na političkom spektru kodiran je tako da 1 označava u potpunosti lijevu političku orijentaciju, a 7 označava u potpunosti desnu političku orijentaciju. Stavovi prema uvođenju eura bili su u značajnoj korelaciji sa smještajem na političkom spektru na semantičkom diferencijalu, ali ne i na Likertovoj skali. Međutim, pronađena je statistički značajna korelacija političke ideologije i otpora prema euru zbog nacionalnih razloga. Osobe koje naginju desnoj političkoj orijentaciji pokazuju više otpora prema uvođenju eura zbog nacionalnih razloga. Podrška uvođenju eura zbog financijskih očekivanja nije bila u značajnoj korelaciji sa smještajem na političkom spektru.

Sudionici više razine samoprocjene informiranosti imaju pozitivnije stavove prema uvođenju eura. Također, pokazuju manje otpora uvođenju eura zbog nacionalnih razloga, te veću podršku uvođenju eura zbog financijskih očekivanja.

Sudionici više razine desničarske autoritarnosti imaju negativnije stavove prema uvođenju eura na Likertovoj skali i na semantičkom diferencijalu. Također, pružaju više otpora uvođenju eura zbog nacionalnih razloga, te manju podršku uvođenju eura zbog financijskih očekivanja.

Sudionici koji u većoj mjeri podržavaju europsku integraciju imaju pozitivnije stavove prema uvođenju eura na Likertovoj skali i na semantičkom diferencijalu. Također, pokazuju manje otpora uvođenju eura zbog nacionalnih razloga, te veću podršku uvođenju eura zbog financijskih očekivanja.

RASPRAVA

Latentna struktura Skale stavova prema uvođenju eura u RH: A) Likertova skala

Rezultati faktorskih analiza upućuju na dvodimenzionalnu strukturu Skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH. Obje subskale mjernog instrumenta, kao i ukupni rezultat, pokazali su se visoko pouzdanima. Iako je inicijalna analiza rezultirala trofaktorskom solucijom koju podržavaju Kaiser-Gutmanov kriterij, te Cattellov scree test, ovakvu soluciju teško je smisleno sadržajno interpretirati budući da je evidentno kako je formulacija čestica igrala ulogu u formiranju faktora. Kada se uzme u obzir smjer čestica, dobiva se dvofaktorska struktura koja dobro pristaje podacima. Prvi faktor mjeri 11 čestica i može se interpretirati kao nacionalni faktor. On je definiran česticama koje obuhvaćaju nefinancijske, nacionalne razloge odbojnosti prema euru. Drugi faktor definiran je s devet čestica i može se definirati kao financijska očekivanja u vezi uvođenja eura. Ovaj faktor opterećuje čestice koje se tiču financijskih posljedica koje će uvođenje eura imati na osobnu financijsku situaciju, te financijsku situaciju države općenito. Također, visoka korelacija između ova dva faktora opravdava ekstrakciju faktora višeg reda koji se može jednostavno interpretirati kao stav prema uvođenju eura kao službene valute. Dakle, na temelju ovih rezultata možemo zaključiti kako je stav prema uvođenju eura primarno oblikovan nacionalnim razlozima, te

očekivanjima vezanim za posljedice koje ljudi smatraju da će uvođenje eura imati na njihovu osobnu financijsku situaciju, te Hrvatsku ekonomiju. Ljudi koji se protive uvođenju eura uvelike imaju takav stav zato što ga vide kao nešto strano, nametnuto i u neskladu s hrvatskim nacionalnim identitetom, te zato što smatraju da će uvođenje eura njih osobno i/ili cijelu državu staviti u nepovoljan financijski položaj.

Potrebno je spomenuti kako postoji određena zadržka pri konceptualizaciji prvog faktora u terminima nacionalnog otpora prema euru. Iako većina čestica barem u određenoj mjeri sadrži nacionalnu komponentu i pogled na euro kao na nešto strano i nametnuto, neke čestice svojim sadržajem ne odgovaraju u potpunosti toj definiciji (npr. „Pomisao na uvođenje eura mi je odvratna.”). Tehnički točnija definicija faktora vjerojatno bi bila „nefinancijski faktor”. Međutim, postoje razlozi za vjerovati kako je snažan osjećaj nacionalnog identiteta važna odrednica odbojnosti prema stranoj valuti. Npr. Jonas i sur. (2002) navode kako strah od gubitka nacionalne autonomije i nezavisnosti može oblikovati otpor novoj valuti, dok Jurado i sur (2020) navode kako su, uz percepciju političkih prednosti pripadanja monetarnoj uniji, materijalna očekivanja i neekonomski faktori poput nacionalnog identiteta glavne skupine varijabli koje utječu na stavove prema euru. Nije u potpunosti neopravdano pretpostaviti kako otpor prema nametanju nečeg stranog uvjetuje osjećaj averzije. U skladu s time, u ovome trenutku ostajemo pri konceptualizaciji tog faktora u nacionalnim terminima. Detaljnija validacija pružila bi jasniju sliku opravdanosti ovakvog shvaćanja subskale.

Latentna struktura Skale stavova prema uvođenju eura u RH: B) Semantički diferencijal

Faktorskim analizama semantičkog diferencijala dobivena je jednofaktorska solucija koja slabije pristaje podacima nego Likertova skala. Jednofaktorska struktura je i očekivana budući da su za potrebe ovog istraživanja birani samo oni parovi pridjeva koji imaju snažnu evaluativnu komponentu. Taj faktor stoga može biti interpretiran kao evaluacija, odnosno stav prema euru. Rezultati konfirmatorne faktorske analize upućuju da ovakva solucija slabo pristaje podacima.

Struktura povezanosti rezultata na semantičkom diferencijalu s vanjskim varijablama ista je kao i struktura povezanosti Likertove skale s vanjskim varijablama (iznimka je politička orijentacija, koja nije u značajnoj korelaciji s Likertovom skalom, ali je u niskoj, ali značajnoj korelaciji sa semantičkim diferencijalom). Dobivene korelacije semantičkog diferencijala i vanjskih varijabli konzistentno su niže od korelacija Likertove skale s vanjskim varijablama.

Dodatni problem predstavlja činjenica da je analizom individualnih čestica semantičkog diferencijala pronađeno kako je najčešći odgovor na svaku česticu neutralan. Drugim riječima, koncept eura nije u sudionicima izazivao priklanjanje niti jednom paru pridjeva koji se uobičajeno

koriste za mjerenje evaluativnog aspekta koncepta. Ovo je u skladu s neformalnim razgovorima s pojedinim sudionicima nakon rješavanja instrumenta. Česta primjedba bila je da nisu razumjeli ovaj dio instrumenta i da im se činio „pomalo bedast”. Razlog tome može biti neadekvatan odabir pridjeva. Međutim, smatramo da je ovo objašnjenje malo vjerojatno budući da niti jedan jedini par pridjeva nije u sudionicima izazvao priklanjanje nekoj od opcija, već su uvijek evocirali neutralan odgovor. Kada bi razlog za takav obrazac odgovora bio nezadovoljavajući odabir pridjeva, očekivano bi bilo barem za neke čestice opaziti sklonost priklanjanja jednoj od alternativa (osim ako su baš svi odabrani pridjevi bili neadekvatni za mjerenje problematike, što je objašnjenje koje nam je također teško prihvatiti). Drugi mogući razlog ovakvim odgovorima može biti neadekvatnost same tehnike semantičkog diferencijala mjerenju konkretne problematike. Drugim riječima, moguće je da kada se tehnika semantičkog diferencijala primjeni na koncept eura da to jednostavno ne izaziva u sudionicima evaluativni obrazac odgovora koji bi upućivao na to kako sudionici vrednuju koncept. Možda je stav prema euru u većoj mjeri oblikovan kognitivnom nego afektivnom evaluacijom, te eurom kao politički koncept uz koji se vežu konkretna znanja i očekivanja, ne evocira automatsku afektivnu nesadržajnu evaluaciju kakva se mjeri semantičkim diferencijalom. To bi upućivalo da se za mjerenje stava prema euru treba usmjeriti na tehnike koje primarno zahvaćaju kognitivnu dimenziju stava (poput Likertove skale), te da su tehnike koje prvenstveno zahvaćaju afektivnu dimenziju stava neprimjerene za izučavanje problematike. Međutim, ovakvo objašnjenje tek treba potvrditi ili opovrgnuti budućim istraživanjima.

S obzirom na loše pristajanje faktorske strukture, slabiju povezanost s vanjskim varijablama, te slabu diskriminaciju sudionika, smatram da nije u potpunosti opravdano mjeriti stavove prema euru na ovaj način. Prije nego dodatna istraživanja razjasne razloge ovih rezultata i pronađu načine kako poboljšati mjerenje konstrukta na ovaj način, Skala stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH treba se sastojati samo od Likertove skale.

Latentna struktura Stavova prema europskoj integraciji

Eksplozivna faktorska analiza indeksa sastavljenog od devet čestica Eurobarometra rezultira jasnom jednofaktorskom latentnom strukturom, a konfirmatorna faktorska analiza rezultira vrlo povoljnim indikatorima pristajanja modela podacima te podržava prihvaćanje ovakve solucije. Dobiveni faktor interpretiran je kao Podrška europskoj integraciji. Iako rezultati upućuju na postojanje 1 dominantne dimenzije u podlozi ovog indeksa, jedan ekstrahirani faktor objašnjava tek 36.52% varijance skale, što znači da je gotovo dvije trećine varijance ostalo neobjašnjeno.

Visoka pouzdanost i jasna faktorska struktura predstavljaju argumente u prilog korištenju ovako sastavljenog indeksa kao mjere podrške europskoj integraciji, međutim relativno velika

količina neobjašnjene varijance ostavlja prostora za poboljšanjem. Moguće je da je znatna količina neobjašnjene varijance rezultat prilično malenog varijabiliteta odgovora na neke čestice (npr. čak 94.6% sudionika podržava „Slobodno kretanje, život, rad, studiranje i poslovanje širom EU-a”). Ovaj problem bi možda bio manje izražen prilikom testiranja na uzorku sudionika koji su heterogenijih stavova prema ispitivanoj problematici. Međutim, u izvještaju rezultata Eurobarometra provedenog u Hrvatskoj (Europska komisija, 2021) navedeno je kako 87% ljudi također odgovara potvrdno na spomenutu česticu. To predstavlja argument u prilog objašnjenju da slab varijabilitet čestice nije simptom nereprezentativnosti uzorka već da čestica sama po sebi ima slabu diskriminativnost. Ovo ne predstavlja veliki problem za istraživanja Eurobarometra koja su prvenstveno deskriptivne prirode, međutim, zadržavanje takve čestice kao djela indeksa koji aspirira mjerenu podršku europskoj integraciji je problematično. Dodatni argument u prilog eliminaciji te čestice je u tome da njenim izbacivanjem pouzdanost ukupnog kompozita raste. Za potrebe ovog istraživanja odlučeno je da će se koristiti sve čestice u svom izvornom obliku kako bi se očuvala autentičnost, međutim, buduća istraživanja koja će koristiti ovako sastavljen indeks trebaju razmotriti mogućnost izbacivanja nediskriminativnih čestica i eventualnu mogućnost proširenja indeksa adekvatnijim česticama. Također, korištenje samo tri alternative odgovora predstavlja prilično grubu mjeru stava. Treba razmotriti mogućnost korištenja većeg broja uporišnih točaka jer to bi omogućilo sudionicima da preciznije izraze svoj stupanj slaganja s određenom tvrdnjom.

Latentna struktura VSA skale

Hrvatski prijevod VSA skale korišten u ovom istraživanju rezultirao je razmjerno nižom pouzdanosti nego što autori (Bizumic i Duckitt, 2018) navode u svojim validacijskim studijama. Niska pouzdanost unutarnje konzistencije vjerojatno velikim dijelom proizlazi iz vrlo lošeg funkcioniranja čestice „Odlično je što su mnogi mladi ljudi danas spremni suprotstaviti se autoritetu”. Naime, ova čestica nije značajno korelirala s tri od pet čestica mjernog instrumenta. Čestica nije bila ni u značajnoj korelaciji s česticom koja bi prema teoriji zajedno s njom trebala činiti isti faktor (konzervativizam). Također, dodatan problem predstavlja činjenica da očekivana faktorska struktura skale nije potvrđena u ovom istraživanju. Bizumic i Duckitt (2018) navode dobro pristajanje trofaktorskog rješenja gdje konzervativizam, tradicionalizam i autoritarnost čine trofaktorsku latentnu strukturu skale. Također, navode jednako dobro pristajanje hijerarhijskog modela u kojem jedan faktor višeg reda objašnjava povezanost među tri faktora nižeg reda. Međutim, takvi rezultati nisu potvrđeni na hrvatskom prijevodu skale. Čestice koje bi trebale mjeriti faktor tradicionalizma i autoritarnosti uvijek su bile grupirane zajedno u skladu s teorijskim

očekivanjima, međutim, čestice koje bi trebale mjeriti konzervativizam nisu se ponašale na očekivani način. Čini se da hrvatska verzija skale korištena na ovom uzorku uspješno mjeri tradicionalizam i autoritarnost, ali ne i konzervativizam. Slaba pouzdanost upućuje da je pogreška imala znatan utjecaj pri oblikovanju rezultata na ovom mjernom instrumentu, dok narušena konstruktiva valjanost sugerira da instrument barem u određenom stupnju ne mjeri što bi prema teoriji trebao mjeriti. Razlog tome može biti neadekvatan prijevod mjernog instrumenta, ili loše funkcioniranje čestice u drugom kulturalnom kontekstu. Moguće je da se desničarska autoritarnost (konkretno konzervativizam) u hrvatskoj kulturi manifestira kroz drugačije ponašanje od onog koje je evocirano česticama korištenima u VSA skali.

Relativno niska pouzdanost i neuspjeh potvrđivanja teorijske faktorske strukture dovodi u pitanje opravdanost korištenja VSA skale za potrebe validacije novog mjernog instrumenta. Narušena valjanost znači da zapravo nije u potpunost jasno što ovaj instrument mjeri, stoga ove rezultate treba uzeti sa zadržkom. Međutim, smatram da općenito ne treba odustati od desničarske autoritarnosti kao validacijskog konstrukta za ovu problematiku. Korištenje mjernog instrumenta koji ima utvrđene zadovoljavajuće mjerne karakteristike na hrvatskom uzorku omogućilo bi veći stupanj sigurnosti u zaključivanju postoji li teorijski očekivana povezanost dvaju konstrukata.

Struktura povezanosti Skale stavova prema uvođenju eura u RH s validacijskim konstruktima

Konačno, struktura povezanosti rezultata s relevantnim vanjskim varijablama daje razloga za optimizam. Potvrđene su sve istraživačke hipoteze osim H4. Ukupni rezultat na Likertovoj skali stavova prema uvođenju eura kao službene valute rezultirao je statistički značajnom korelacijom sa svim vanjskim varijablama za koje se očekivala značajna povezanost, osim sa smještajem na političkom spektru. Jedan od mogućih razloga nedostatka povezanosti stavova prema euru i političke ideologije može biti razmjerna ideološka homogenost uzorka. Sudionici su naginjali lijevom kraju političkog spektra i centru, dok je desna strana spektra prilično podzastupljena (samo 14% sudionika bira neku od desnih opcija odgovora). Također, smještanje osobe na političkom spektru na temelju jedne čestice sa sedam uporišnih točaka svakako ima svojih nedostataka. Moguće je da ljudi percipiraju sebe kao pripadnike jednog kraja političkog spektra, iako su zapravo skloni podržavati politike koje u svojoj suštini ne odgovaraju ideologiji tog spektra. Također, ovaj način mjerenja ne omogućuje razlikovanje onih sudionika koji se smatraju pripadnicima centrističkog političkog opredjeljenja, od onih koji nemaju snažno izraženu političku ideologiju i relativno su ambivalentni spram obje strane spektra. Uz to, sudionici koji imaju snažne političke stavove, ali se odbijaju svrstati pod ljevicu ili desnicu također bivaju svrstani u istu kategoriju s onima koji nemaju jake političke stavove. Osim toga, jedna dimenzija (ljeвица-desnica) vjerojatno

nije dovoljna za zahvaćanje cijelog spektra mogućih političkih ideologija i ne uzima u obzir druge relevantne političke dimenzije prema kojima je moguće smisljeno razlikovati pojedince.

Metodološka ograničenja i preporuke za buduća istraživanja

Jedan od nedostataka ovog rada jest mogućnost generalizacije. Iako je prikupljena relativno velika količina podataka, uzorak nije u potpunosti reprezentativan za Hrvatsku jer neke županije su u bitnoj mjeri zastupljenije od drugih (npr. preko 60% ispitanika je iz grada Zagreba, dok Ličko-senjska i Požeško-slavonska županije uopće nisu bile zastupljene u uzorku). Budući da većina sudionika živi u Zagrebu, svakako nije opravdano tvrditi kako uzorak adekvatno reprezentira cijelu Hrvatsku. Postoje razlozi za vjerovati kako su stanovnici Zagreba relativno specifična populacija koja se ne može uzeti kao reprezentativna za sve regije Hrvatske. Prije nego što će ovaj mjerni instrument biti opravdano opisati kao Skalu stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH koja mjeri stavove građana Hrvatske, potrebno je uložiti dodatne resurse i vrijeme u provjeru koliko dobro funkcionira na uzorku koji vjernije odražava strukturu hrvatske populacije. Također, dodatno ograničenje generalizacije proizlazi iz činjenice da je velik broj sudionika pripadao studentskoj populaciji i zaposlenima, dok je prilično malo nezaposlenih i umirovljenih sudionika. Studentska populacija također je specifična na svoj način i sigurno se ne može smatrati reprezentativnom za Hrvate općenito.

Uz to treba napomenuti da je opasnost kod online prikupljanja podataka ta da će za određeni dio populacije biti više vjerojatno da će pristati sudjelovati u istraživanju. Npr. razumno je očekivati da će ispitanici koji su više zainteresirani za problematiku u većoj mjeri pristati sudjelovati u istraživanju koje se bavi tom problematikom. Isto tako, moguće je da su ljudi koji imaju snažniji stav prema uvođenju eura češće pristupali mjerenju nego ljudi koji nemaju jako izražen stav. To može utjecati na podatke tako da se dobije lažan dojam veće polarizacije društva prema uvođenju eura (velik broj razmjerno pozitivnih i negativnih stavova), dok zapravo zanemarujemo veliki dio populacije koji zbog određene ambivalentnosti uopće ne pristupa mjerenju. Međutim, ova kritika više je usmjerena na mjerenja stavova općenito putem online skala stavova nego na ovaj rad konkretno. Ipak, validacija mjernog instrumenta na velikom reprezentativnom uzorku pružila bi jak argument da distribucija prikupljenih podataka zaista odražava distribuciju stavova prema uvođenju eura u populaciji.

Validaciju mjernog instrumenta (pogotovo u ranim fazama razvoja instrumenta) treba promatrati kao kontinuiran proces prikupljanja dokaza koji će opravdati ili dovesti u sumnju opravdanost korištenja instrumenta u planirane svrhe, a ta tvrdnja svakako se odnosi i na Skalu stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH. Potrebna su dodatna istraživanja koja će

potvrditi faktorsku strukturu i pouzdanost mjernog instrumenta na uzorcima iz drugih područja Hrvatske, te na uzorcima koji u većoj mjeri aproksimiraju dobnu strukturu stanovništva Hrvatske. Također, bilo bi korisno provjeriti kako mjerni instrument korelira s nekim mjernim instrumentom desničarske autoritarnosti boljih mjernih karakteristika, te provjeriti je li skala povezana s nekim drugim konstruktima za koje je opravdano očekivati da će biti povezani. Nadalje, budući da je jedan od ciljeva ovog istraživanja bio utvrditi latentnu strukturu stavova prema uvođenju eura, nisu postavljene hipoteze o strukturi povezanosti pojedinih subskala mjernog instrumenta s relevantnim vanjskim kriterijima. Buduća istraživanja trebaju se usmjeriti ne samo na validaciju ukupnog rezultata Skale stavova prema euru, već i na validaciju subskala mjernog instrumenta. Dok takvi koraci ne budu poduzeti čini se neopravdano proglasiti ovaj mjerni instrument prikladnom mjerom stavova građana RH prema euru.

ZAKLJUČAK

Glavni cilj ovog istraživanja bio je konstruirati i validirati mjerni instrument koji će mjeriti stavove građana RH prema uvođenju eura kao službene valute. Likertova skala rezultirala je jednostavnom dvofaktorskom strukturom. Faktori su definirani kao nacionalni otpor uvođenju eura, te financijska očekivanja. Hijerarhijska struktura s jednim faktorom višeg reda, interpretiranim jednostavno kao stavovi prema uvođenju eura, jednako dobro pristaje podacima. Također, dobivena je vrlo visoka pouzdanost ukupnog rezultata, te vrlo visoke pouzdanosti na obje subskale. Konstruirana skala predstavlja dobar temelj za mjerenje stavova građana RH prema uvođenju eura kao službene valute, iako su potrebna daljnja istraživanja i usavršavanja, te prikupljanje dokaza u prilog njenoj valjanosti. U podlozi semantičkog diferencijala identificirana je jedna dimenzija, evaluacija eura. Međutim, budući da solucija loše pristaje podacima, te da su sve čestice primarno evocirale neutralan odgovor kod sudionika, i zato što je diferencijal pokazivao sistematski niže korelacije s relevantnim vanjskim konstruktima od Likertove skale, odlučili smo da je u ovom trenutku opravdano koristiti samo Likertovu skalu za mjerenje stavova prema uvođenju eura kao službene valute. Potrebna su daljnja istraživanja i modifikacije prije nego što će biti opravdano mjeriti stavove prema euru semantičkim diferencijalom.

Validacija mjernog instrumenta samo je djelomično ostvarena. Struktura korelacija s relevantnim vanjskim konstruktima u velikoj je mjeri odgovarala strukturi očekivanoj na temelju prošlih istraživanja koja su se bavila problematikom. Iznimka je smještaj na političkom spektru. Daljnjim istraživanjima treba provjeriti je li neuspjeh registracije značajne povezanosti rezultat neprikladnosti jednočestične mjere političke ideologije, ili je razlog nedostatak valjanosti Skale stavova prema uvođenju eura kao službene valute u RH. Budući da je validacija mjernog

instrumenta dugotrajan proces, potrebno je nastaviti prikupljati dokaze koji bi opravdali korištenje mjernog instrumenta u predviđene svrhe. Usprkos ograničenjima, ovaj rad predstavlja važan korak u procesu mjerenja konstrukta i postavlja čvrste temelje za daljnji razvoj i usavršavanje instrumenta.

LITERATURA:

- Al-Hindawe, J. (1996). Considerations when constructing a semantic differential scale.
- Altemeyer, B. (1988). *Enemies of freedom: Understanding right-wing authoritarianism*. Jossey-Bass.
- Bakker, B. N., i de Vreese, C. H. (2015). Personality and European Union attitudes: Relationships across European Union attitude dimensions. *European Union Politics*, 17(1), 25–45.
- Banducci, S. A., Karp, J. A., i Loedel, P. H. (2009). Economic interests and public support for the euro. *Journal of European Public Policy*, 16(4), 564–581.
- Bartlett, M. S. (1950). Tests of significance in Factor Analysis. *British Journal of Statistical Psychology*, 3(2), 77–85.
- Bauer, C. F. (2008). Attitude toward Chemistry: A Semantic Differential Instrument for Assessing Curriculum Impacts. *Journal of Chemical Education*, 85(10), 1440-1445.
- Bizumic, B. i Duckitt, J. (2018). Investigating Right Wing Authoritarianism With a Very Short Authoritarianism Scale. *Journal of Social and Political Psychology*, 6(1), 129-150.
- Boomgaarden, H. G., Schuck, A. R. T., Elenbaas, M., i de Vreese, C. H. (2011). Mapping EU attitudes: Conceptual and empirical dimensions of Euroscepticism and EU support. *European Union Politics*, 12(2), 241–266.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research*. Guilford publications.
- Browne, M. W., i Cudeck, R. (1992). Alternative Ways of Assessing Model Fit. *Sociological Methods & Research*, 21(2), 230–258.
- Cattell, R. B. (1966). The Scree Test for the Number of Factors. *Multivariate behavioral research*, 1(2), 245-276.
- Chráska, M., i Chrásková, M. (2016). Semantic differential and its risks in the measurement of students' attitudes. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 217, 820-829.
- Ciabuca, A. (2015). The Development of a Semantic Differential Scale for Assessing the Perceived Image of Citizens about Romanian Police Forces. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 187, 28–33.
- Crocker, L. i Algina, J. (1986). *Introduction to classical and modern test theory*. Holt, Rinehart and Winston, 6277 Sea Harbor Drive, Orlando, FL 32887.
- Dawis, R. V. (1987). Scale construction. *Journal of Counseling Psychology*, 34(4), 481–489.
- Duckitt, J., Bizumic, B., Krauss, S. W., i Heled, E. (2010). A Tripartite Approach to Right-Wing Authoritarianism: The Authoritarianism-Conservatism-Traditionalism Model. *Political Psychology*, 31(5), 685–715.

- Dwyer, E. E. (1993). *Attitude Scale Construction: A Review of the Literature*. Morristown, TN: Walters State Community College. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 359201).
- European Commission (2020). *Convergence report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/economy-finance/ip129_en.pdf
- Europska komisija (2021). *Standardni Eurobarometar 94. Javno mnijenje u Europskoj uniji*.
<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2355>
- Funke, F. (2005). The Dimensionality of Right-Wing Authoritarianism: Lessons from the Dilemma between Theory and Measurement. *Political Psychology*, 26(2), 195–218.
- Gabel, M. (1998). Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories. *The Journal of Politics*, 60(2), 333–354.
- Gure, G. S. (2015). Different scale construction approaches used to attitude measurement in social science research. *International Journal of Research in Economics and Social Sciences*, 5(1), 26-44.
- Guttman, L. (1954). Some necessary conditions for common-factor analysis. *Psychometrika*, 19(2), 149-161.
- Harteveld, E., Meer, T. V. D., i Vries, C. E. D. (2013). In Europe we trust? Exploring three logics of trust in the European Union. *European Union Politics*, 14(4), 542–565.
- Heise, D. R. (1970). The Semantic Differential and Attitude Research. U G. F. Summers (Ed.), *Attitude Measurment* (str. 235-253). Chicago: Rand McNally.
- Hu, L. T. i Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 6(1), 1-55.
- Ipsos Public Affairs (2019). *Istraživanje javnog mnijenja o uvođenju Eura*. HNB.
[<https://euro.hnb.hr/documents/2070751/2600163/hn08032019_istrazivanje.pdf/>](https://euro.hnb.hr/documents/2070751/2600163/hn08032019_istrazivanje.pdf)
- Isengard, B., Schneider, T. (2007). Attitudes Towards the Euro: An Empirical Study Based on the German Socio-Economic Panel (SOEP). *Social Indicators Research*, 82, 35–56.
- Jonas, E., Greitemeyer, T., Frey, D., i Schulz-Hardt, S. (2002). Psychological effects of the Euro? experimental research on the perception of salaries and price estimations. *European Journal of Social Psychology*, 32(2), 147–169.
- Jurado, I., Walter, S., Konstantinidis, N., i Dinas, E. (2020). Keeping the euro at any cost? Explaining attitudes toward the euro-austerity trade-off in Greece. *European union politics*, 21(3), 383-405.
- Kaiser, H. F. (1970). A second generation little jiffy. *Psychometrika*, 35(4), 401-415.

- Kaiser, H. F. (1974). An index of factorial simplicity. *Psychometrika*, 39(1), 31-36.
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.
- Kritzinger, S. (2003). The Influence of the Nation-State on Individual Support for the European Union. *European Union Politics*, 4(2), 219–241.
- Likert, R. (1932). A technique for the measurement of attitudes. *Archives of Psychology*, 22(140), 1–55.
- Likert, R. (2017). The method of constructing an attitude scale. U *Scaling* (str. 233-242). Routledge.
- Manganelli Rattazzi, A. M., Bobbio, A. i Canova, L. (2007). A short version of the Right-Wing Authoritarianism (RWA) Scale. *Personality and Individual Differences*, 43(5), 1223–1234.
- Meier-Pesti, K., i Kirchler, E. (2003). Nationalism and patriotism as determinants of European identity and attitudes towards the euro. *The Journal of Socio-Economics*, 32(6), 685–700.
- Müller-Peters, A., Pepermans, R., Kiell, G., Battaglia, N., Beckmann, S., Burgoyne, C., Farhangmehr, M., Guzman, G., Kircher, E., Koenen, C., Kokkinaki, F., Lambkin, M., Lassarre, D., Lenoir, F. R., Luna-Arocas, R., Marell, A., Meier, K., Moisander, J., Ortona, G., ... i Wahlund, R. (1998). Explaining attitudes towards the euro: Design of a cross-national study. *Journal of Economic Psychology*, 19(6), 663-680.
- Osgood, C. E., Suci, G. J. i Tannenbaum, P. H. (1957). *The measurement of meaning* (Br. 47). University of Illinois press.
- Pepermans, R., i Verleye, G. (1998). A unified Europe? How euro-attitudes relate to psychological differences between countries. *Journal of Economic Psychology*, 19(6), 681–699.
- Ray, L. (2003). Reconsidering the Link between Incumbent Support and Pro-EU Opinion. *European Union Politics*, 4(3), 259–279.
- Raykov, T., i Marcoulides, G. A. (2012). *A first course in structural equation modeling*. Routledge.
- Saunders, B. A. i Ngo, J. (2017). The Right Wing Authoritarianism Scale. *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*, 1–4.
- Sibley, C. G., i Duckitt, J. (2008). Personality and Prejudice: A Meta-Analysis and Theoretical Review. *Personality and Social Psychology Review*, 12(3), 248–279.
- Šonje, V. (2019). *Euro u Hrvatskoj: Za i Protiv*. Arhivanalitika d.o.o.
- Šonje, V. (2020, November 12). Plan zamjene kune eurom (i izvanredan popust na knjigu o euro). *Ekonomski Lab*.
<https://arhivanalitika.hr/blog/plan-zamjene-kune-eurom-i-izvanredan-popust-na-knjigu-o-euro/>

- Tillman, E. R. (2012). Support for the euro, political knowledge, and voting behavior in the 2001 and 2005 UK general elections. *European Union Politics*, 13(3), 367–389.
- Vlada Republike Hrvatske i Hrvatska narodna banka (2020). *Nacionalni plan zamjene hrvatske kune eurom*. Zagreb: Vlada RH i HNB.
<https://www.hnb.hr/documents/20182/2952583/Nacionalni-plan-zamjene-hrv-kune-eurom_23-12-2020.pdf/d2e5eb21-c70e-3ce5-53c6-cd00d43cde7a?t=1608811036377>.
- Vlada Republike Hrvatske i Hrvatska narodna banka (2018). *Strategija za uvođenje eura kao službene valute u Hrvatskoj*. Zagreb: Vlada RH i HNB.
<<https://euro.hnb.hr/documents/2070751/2104255/h-strategija-za-uvodenje-eura-kao-sluzbene-valute-u-HR.pdf/69a1c208-c601-4df3-95f6-d336f665b5f9>>.
- Wu, H., i Leung, S.-O. (2017). Can Likert Scales be Treated as Interval Scales? - A Simulation Study. *Journal of Social Service Research*, 43(4), 527–532.
- Zakrisson, I. (2005). Construction of a short version of the Right-Wing Authoritarianism (RWA) scale. *Personality and Individual Differences*, 39(5), 863–872.